

NA MEĐI UMETNOSTI I INŽENJERSTVA

ur. **Luka Skansi**

Studije o posleratnoj arhitekturi u Beogradu i Srbiji

UREDNIK

IMPRESUM

Luka Skansi, Politecnico di Milano,
gostujući profesor na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu

NASLOV KNJIGE

Na međi umetnosti i inženjerstva: Studije o posleratnoj arhitekturi u Beogradu i Srbiji

RECENZENTI

dr Vladimir Mako, profesor
dr Nenad Šekularac, profesor
dr Milena Grbić, docent

IZDAVAČ
ZA IZDAVAČA

Univerzitet u Beogradu - Arhitektonski fakultet
dr Vladan Đokić, dekan

Odlukom Nastavnog i naučno-umetničkog veća Univerziteta u Beogradu - Arhitektonskog fakulteta br. 01-513/2-10.1 od 27.04.2021. godine, usvojene su recenzije i prihvaćena je publikacija kao tematski zbornik studijske celine "Posebni problemi istraživanja: Tehničko-tehnološke nauke" doktorskih akademskih studija *Arhitektura i urbanizam*.

LEKTOR

Slađana Panić Živković

DIZAJN

Milica Petrović
Neda Sokolović

FOTOGRAFIJE

Roberto Conte (140-141, 184-185)
Aleksandra Đorđević (224-225)
Stefano Perego (162-163)
Luka Skansi (70-71)
Dejan Todorović (40-41, 96-97, 118-119, 206-207, 250-251, 280-282)
(ostale fotografije od autora članaka)

NASLOVNA STRANA

Miloš Kostić

TIRAŽ

250 primeraka

ŠTAMPA

Službeni glasnik

MESTO I GODINA IZDANJA

Beograd, 2021.

ISBN

978-86-7924-249-5

Predgovor

Univerzitetu Beogradu - Arhitektonski fakultet (UB-AF) neguje akademske studije na svim nivoima studija od osnovnih do doktorskih. Kroz inovativne i izazovne studijske programe, Fakultet u skladu sa savremenom akademskom i profesionalnom praksom postiže visoku kompetitivnost na regionalnom i globalnom tržištu. Zahvaljujući kontinualnom unapređenju studijskih programa i jačanju saradnje sa drugim visokoškolskim institucijama, strukovnim organizacijama i mrežama edukacije, UB-AF poseduje verifikovana dostignuća od kojih su najznačajnija: Nacionalna akreditacija studijskih programa, ekvivalentnost sa francuskom nacionalnom diplomom (omogućavanje stručne prakse i sticanja licence u Francuskoj), akreditovani kursevi prema standardima RIBA (Kraljevski institut britanskih arhitekata), kao i visok rang u regionalnom i međunarodnom kontekstu edukacije arhitekata (fakultet je rangiran u 100 najboljih škola u oblasti arhitekture i dizajna na listi magazina DOMUS, jednog od najcenjenijih i najstarijih časopisa za arhitekturu u svetu).

Doktorske studije – Arhitektura i urbanizam pokrenute su još 2007. godine kao studije heterogenog karaktera koje paralelno razvijaju znanja i kompetencije iz tehničko-tehnološkog i društveno-humanističkog naučnog i iz umetničkog polja. Sa ciljem da osposobe kandidate za samostalno, originalno i naučno zasnovano istraživanje kojim se proširuju granice znanja iz oblasti arhitekture i urbanizma, fakultet već dugi niz godina, neguje ideju permanentnog osavremenjavanja nastavnog procesa, te afirmaciju procesa edukacije kroz vannastavne aktivnosti namenjene studentima i istraživačima, kao i posebno kroz publikovanje rezultata studijskih celina koje nudi. Publikovanje rezultata rada doktoranada u okviru studijskog programa Doktorskih studija - Arhitektura i urbanizam posebno je interesantno iz dva razloga. Sa jedne strane, neguje razvoj kritičkog mišljenja i naučnu zasnovanost, negujući originalnost u pristupu, a sa druge širi postojeću dokumentacionu osnovu o aktuelnim temama i različitim metodologijama i pristupima.

Publikacija pred nama nastaje kao plod višegodišnje saradnje sa gostujućim prof. Lukom Skansijem u sklopu predmeta »Posebni problemi istraživanja arhitekture i urbanizma« na prvoj godini doktorskih studija. Tema trogodišnjeg ciklusa predavanja i diskusija, koje je vodio prof. Luka Skansi između 2015. i 2017. godine, bio je pojam tektonike u arhitekturi, odnosno razvoj tog teoretskog i analitičkog pojma od sredine devetnaestog veka do danas. Studenti su bili pozvani da za svoj seminarski rad izvedu složenu i iscrpnu tektonsku analizu na jednoj relevantnoj arhitekturi izgrađenoj u Srbiji u kontekstu socijalističke Jugoslavije, u periodu između pedesetih i osamdesetih godina prošlog veka.

Analize su se sprovodile po različitim interpretativnim smernicama, u duhu jedne otvorene i multidisciplinarnе metode istraživačkog rada, koja je uključila istoriju arhitekture (izvodila su se arhivska istraživanja, vremenske i tematske kontekstualizacije građevina), konstrukcijsku (tehnička i statička analiza arhitekture), prostornu (razumevanje odnosa između prostornog konteksta i konstrukcijskih formi) i analizu kompozicije (razumevanje oblikovnih karakteristika arhitektonske forme). Svaka od tih smernica dala je specifične rezultate, koje su doktorandice i doktorandi sjedinili i oblikovali unutar svoje tekstualne i grafičke interpretacije izabranih građevina.

Publikacija sadrži samo neke od radova koji su bili proizvedeni u sklopu predmeta (oni koji su pristigli u ruke urednika posle poziva studentima za publikaciju). U tom smislu, predstavlja neku vrstu parcijalne

kolekcije fragmenata jednog šireg kolektivnog istraživanja. No izabrani fragmenti, potpuno autonomni u svom sadržaju, jednom prikupljeni, počinju stvarati jednu novu sliku, šireg dometa. Reč je o slici heterogenog i arhitekturom jako bogatog konteksta posleratne jugoslovenske arhitekture, koja u skorijim vremenima, zahvaljujući novim istraživanjima, sve više dokazuje svoju relevantnost na međunarodnom nivou.

Ovaj kolektivni rad sproveden sa doktorandima i doktorandicama predstavlja, pre svega s metodološkog aspekta, jedan doprinos ka složenijem upoznavanju tog istorijskog konteksta. Mada, po samoj tipologiji rada, predstavlja primer analize koji se može izvršiti u odnosu na bilo koji period, pošto se ne oslanja na klasične istorijsko-umetničke ili stilske kategorije, već pokušava, akumulacijom »mikroistorijskih« istraživanja (serije tektonskih analiza građevina, svaka sa svim svojim specifičnostima i pričama), iscrtati složenost jedne celine kojoj pripadaju. Ta kolekcija fragmenata, koja bi se mogla nastaviti u nedogled, nema direktnu ambiciju da funkcioniše kao iscrpna ili definitivna "istorija" beogradske-srpske-jugoslovenske arhitekture, već kao sredstvo upoznavanja tih svetova preko njenih pojedinačnih primera, dajući tako neke nove odgovore, ideje za buduća istraživanja. Istorija arhitekture pokušava tako istražiti neke alternativne tehnike rada sa studentima, kreativnije i stimulativnije oblike analiza, u potrazi za nekim eksperimentalnim smislom za disciplinu istorije arhitekture.

Vladan Đokić
Ana Nikezić

SADRŽAJ

Tektonska senzibilnost i njena aktualnost: Jugoslavenska arhitektura šezdesetih i sedamdesetih // Luka Skansi	12
Arhitektura infrastrukture saobraćajnih tokova - Most Gazela i Mostarska petlja u Beogradu // Bojana Jerković - Babović	42
Oblikovanje i konstrukcija Univerzalne hale Beogradskog sajma - Hala 1 // Neda Sokolović	72
Konstruktivna analiza "Doma omladine i sportova" u Zemunu // Milica Petrović	98
Konstruktorski domet Doma fizičke kulture na Novom Beogradu // Darko Pavićević	120
Brutalizam u različitim kontekstima Beograda // Ana Graovac, Predrag Jovanović	142
Vizuelna lakoća betona: SO Novi Beograd // Hristina Stojanović	164
Manifestacije kernforme i kunstforme kroz funkcionalne, oblikovne i konstruktivne odlike stambenih objekata u bloku 22 // Ivana Lovrinčević	186
Zgrada gradske uprave grada Pančeva // Borjan Brankov	208
Robne kuće "Beograd" i konzumerizam u Jugoslaviji 1960ih // Ana Zorić, Aleksandra Đorđević	226
Tektonska i konstrukcijska analiza dve administrativne zgrade arhitekta Alekseja Brkića // Aleksandra Subotić	252
Poetika fasada u stambenoj arhitekturi Miroslava Mirka Jovanovića u periodu 1956-1980 // Jelena Basta	282

Robne kuće “Beograd” i konzumerizam u Jugoslaviji 1960ih

Ana Zorić, Aleksandra Đorđević

Apstrakt

Šezdesete godine dvadesetog veka i privredna reforma u Jugoslaviji omogućile su smanjenje uloge države i uvođenje tržišnog kapitalizma koji je obezbedio brži industrijski rast, ali za koji se takođe može tvrditi da je bio pod značajnim uticajima zapadne i američke kulture. Kao rezultat ovih promena, nastao je i ekonomski model Robnih kuća „Beograd“ koji je imao veliki uticaj na tržište, potrošačko društvo, ali i na prostore u centralnim gradskim područjima u gradovima širom bivše Jugoslavije. Osnovna tema rada je ispitivanje uticaja konzumerizma u socijalističkom društvu Jugoslavije na pozicioniranje, funkciju, oblikovanje i konstrukciju objekata Robnih kuća „Beograd“ u periodu između XIX i XX veka. U radu se zastupa teza da je politika potrošačkog društva, masovne proizvodnje i konzumerizma značajno uticala na planiranje i projektovanje objekata robnih kuća, ali i da se osim univerzalnosti ekonomskog modela ne može govoriti i o uniformnosti oblikovanja. Shodno tome, istraživanje specifičnosti modela u različitim socio-kulturnim kontekstima, može doprineti razumevanju njihovog značaja u istoriji razvoja grada, u cilju nalaženja adekvatnih rešenja za njihovu adaptaciju u savremenim uslovima.

Ključne reči: model robnih kuća, konzumerizam, socijalizam

Department stores “Beograd” and consumerism in Yugoslavia in the 60s

Summary

Economic reform in Yugoslavia and the circumstances of the 1960s reduced the role of the state and enabled the introduction of market capitalism. On the one side, it provided the greatest industrial growth, but on the other side, it was under the significant influence of Western and American culture and as such, impacted greatly on the general society and culture. As a result of these changes, the economic model of Department Stores “Belgrade” was established, having the great influence on the market, consumer society, but also on the places in the central city areas throughout the former Yugoslavia. This model had a strong impact through the demolition of old buildings and establishing a new look, that should serve as expression of modernity and prosperity of the state.

The main purpose of the paper is to examine the influence of consumerism in the socialist society of Yugoslavia on the positioning, function, design and construction of the Department stores “Belgrade” in the period between the XIX and XX century. The paper argues that the politics of consumer society, mass production and consumerism had a significant influence on the planning and design of department stores, but also that, apart from the universality of the economic model, it cannot be argued for the uniformity of design. Consequently, research on the specificity of the model in different socio-cultural contexts can contribute to understanding their

significance in the history of city development to find adequate solutions for their adaptation in modern conditions.

This study aims to discover the general elements of the influence of consumerism on the department stores. The conceptual framework is grounded in theoretical research of the issues of consumerism, consumer culture and the socialist regime in Serbia and the research of audiovisual advertising material created while DS "Beograd" was at the peak of their success. The analysis of the impact of consumerism on positioning, design and construction of buildings RK "Beograd" will be conducted through the establishment of the link between consumer society ideology hidden behind slogans of RK "Beograd" with notions of modernity, universality and functionality of space and the role that consumer have in the architecture of department stores. In the study, the case study method was used for the analysis of Serbian examples where the relationship above was observed, and elements are tested. Elements are further elaborated through comparative analysis to open up the discussion about possible ways on how other buildings in department stores could be analyzed without intention to develop generalized theory.

Keywords: Department stores model, consumerism, socialism

Uvod

Period masovnog potrošačkog društva karakteriše oblikovanje svesti kroz džez, rokenrol, film, kao i kroz prostore svakodnevnice (Vučetić 2015) kakve su bile samoposluge i robne kuće. Na zagrebačkom Velesajmu 1958. godine, u sklopu izložbe „Obitelji i Kućinstva“, prikazan je prototip paviljona za samoposluživanje, dok je u Beogradu iste godine otvorena prva samoposluga na Cvetnom trgu. Nekoliko godina kasnije, 1964. godine, glavna atrakcija paviljona Amerike na zagrebačkom Velesajmu predstavljala je činjenicu da se izloženo može dodirnuti. Konzumerizam pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog veka, postaje kontekst u kome umesto duhovnih i ideoloških hramova i sedišta vlasti, svetišta stvorenog naraštaja potrošača postaju robne kuće (Turato 2015). Kao takve, ostavile su značajne tragove na arhitekturu i urbanizam bivše Jugoslavije.

Robne kuće „Beograd“ (RK „Beograd“) su nastale nakon usvajanja privredne reforme 1964. godine. Ovo preduzeće osnovano je 1. januara 1966. godine udruživanjem preduzeća „Beograd“, „Nama“, „Gramag“ i „Modna kuća“ po uzoru na poslovni model RK „Kaufhof“ iz Nemačke i „Turiz“ iz Švedske (Anđelić 2003). RK „Beograd“ zauzimale su centralno mesto na gradskim trgovima u gradovima bivše Jugoslavije, generišući novo mesto susreta, kulture i potrošnje omogućene povećanim standardom života nastalim šezdesetih godina. Opšte karakteristike trgovinske delatnosti RK „Beograd“ odnosile su se na koncentraciju robe i njenu disperziju koja se najefikasnije realizuje posredstvom univerzalnih robnih kuća – prikuplja se širok dijapazon potrošnih dobara proizvedenih na različitim područjima i vrši se disperzija tamo gde postoji nestašica. Osnovni princip bila je sloboda izbora i samousluživanja za koje se verovalo da predstavlja snažan samopokretač kupoprodaje jer omogućava svakom potrošaču da bez žurbe proceni upotrebnu vrednost izložene robe i da sam, bez posredstva prodavca, donese odluku o kupovini (Anđelić 2003).

Prema arhivskoj dokumentaciji udruženja akcionara RK „Beograd“, od početnih devet objekata 1966. godine, poslovanje je do 1992. godine prošireno na 43 objekta u 32 grada širom Jugoslavije, dnevno uslužujući preko 400.000 potrošača (Arhivska građa Udruženja akcionara Robnih kuća „Beograd“ 2007). U Beogradu, kao glavnom gradu Jugoslavije, robne kuće su imale funkciju da decentralizuju i rasterete centar (robne kuće su izgrađene na Miljakovcu, Dušanovcu, Banovom

Robna kuća u Vranju (autori)

Robna kuća u Vranju (autori)

Robna kuća u Jagodini (Đakić, 2009)

Robna kuća u Jagodini (autori)

Robna kuća u Somboru (www.srpskilegat.rs)

Robna kuća u Somboru (autori)

Brdu i dr.) dok su u gradovima male i srednje veličine imale ulogu u formiranju novih centara koji afirmišu glavne gradske trgovine.

Uspešno poslovanje modela RK „Beograd“ beleži svoj vrhunac 1986. godine nakon čega njihov promet naglo pada zbog nemogućnosti snabdevanja i pada kupovne moći uzrokovane sankcijama i inflacijom koje su pratile raspad Jugoslavije. Svi objekti robnih kuća ostaju poluprazni 1995. godine zbog proglašenja predstečaja, da bi konačan krah i proglašenje stečaja doživele 2003. godine (Arhivska građa Udruženja akcionara Robnih kuća “Beograd” 2007).

Metodologija

Cilj ovog rada jeste istraživanje i produblјivanje znanja o ulozi i uticaju konzumerizma na formiranje modela robnih kuća. Konceptualni okvir je zasnovan na teorijskom istraživanju pitanja konzumerizma, potrošačke kulture i socijalističkog režima u Srbiji i istraživanju audio – vizuelnog reklamnog materijala nastalog u periodu rada RK “Beograd”. Kao osnovna struktura konceptualnog okvira uzeta su četiri glavna i najzapamćenija slogana RK “Beograd” koji su služili za prenošenje ideala konzumerizma i na osnovu kojih će biti uspostavljeni elementi za analizu uticaja konzumerizma na pozicioniranje, funkciju, oblikovanje i konstrukciju objekata RK “Beograd”. Metoda studije slučaja korišćena je prilikom analize primera iz Srbije, da bi se posmatrao prethodno pomenuti odnos. Studije slučaja su izabrane u odnosu na teritorijalnu rasprostranjenost u Srbiji (jug – Vranje, centralna Srbija – Jagodina i sever – Sombor) kako bi se na što bolji način uočila snaga delovanja modela robnih kuća na prostorno društvene transformacije i razlika u odnosu na različite prostorne i lokalne kontekste. Osnovu istraživanja čini arhivska građa iz Vranja, Jagodine (nekada Svetozareva), Sombora kao i dokumentacija bivših članova Udruženja akcionara Robnih kuća. Za istraživanje su bili značajni i razgovori sa zaposlenima iz lokalnih urbanističkih zavoda i arhitektonskih biroa, kao i pojedinci koji su pratili proces izgradnje, rekonstrukcije i “propadanja” RK “Beograd”.

Teoretski i konceptualni okvir istraživanja

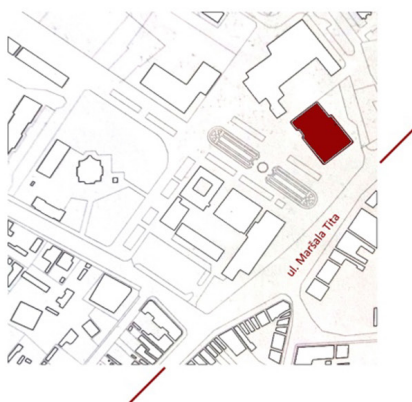
Analizu uticaja konzumerizma na pozicioniranje, oblikovanje i konstrukciju objekata RK „Beograd“ izvršićemo povezivanjem ideala potrošačke kulture koji se kriju iza slogana RK „Beograd“ – 1) „*Sve lepe stvari kupujte u Robnim kućama „Beograd“*“,

2) „Za nekoga sve, za svakoga po nešto“ , 3) „Od igle do lokomotive“ i 4) „Trgovina koja misli na vas“ sa pitanjima modernosti, univerzalnosti, funkcionalnosti i pozicije potrošača u arhitekturi robnih kuća.

„Sve lepe stvari kupujte u Robnim kućama „Beograd“ - pitanje masovne kulture i modernosti

Masovna kultura kao sistem organizovanog ponašanja plasiran kroz proizvode, služi da ispunjava i osmišljava radno i slobodno vreme i time zabavi radničku klasu. (Adorno / Horkheimer 1946). Kao takva, masovna kultura i sama predstavlja proizvod režima, koji se reprezentuje kao potreba društva, što je moguće pratiti i u slučaju robnih kuća nastalih u periodu socijalizma nakon privredne reforme 1964. godine. Ova reforma, omogućila je najveći industrijski rast i nove forme tržišne privrede, čime je smanjila ulogu države u privredi i uvela tržišni socijalizam što se u komunističkom svetu nije desilo do 1989 (J. R. Lampe u Vučetić 2015). Sa druge strane, pod modernizacijom se podrazumevaju promene društva, privrede i politike kojima nastaju novi i stalno bolji uslovi života, kako vladajući režim to predstavlja. Ovu pojavu, posmatraćemo kroz slogan RK Beograd - „Sve lepe stvari kupujte u Robnim kućama „Beograd“ i analizirati je na odabranim primerima Robnih kuća kroz elemente pozicioniranja, oblikovanja i materijalizacije ovih objekta i njihovog značaja za identitet grada.

Za vreme socijalističkog režima, značaj pozicioniranja robnih kuća na strateškim mestima i u glavnim ulicama moguće je pratiti kroz činjenicu da su u sva tri analizirana grada objekti RK „Beograd“ smešteni u ulici koja je nekad nosila ime Maršala Tita. Iako je u Vranju objekat izgrađen na mestu nekadašnjeg objekta Narodnog Magacina (NAMA) koji je bio jedan od partnera prilikom osnivanja preduzeća, u Somboru je srušena Palata pod zaštitom, dok je u slučaju Jagodine, za izgradnju objekta robne kuće bilo neophodno rušenje 17 objekata, od toga 5 zbog izgradnje parkinga (Istorijski arhiv Jagodina 1971). Na osnovu navedenog moguće je tvrditi da su objekti RK „Beograd“ sa namerom pozicionirani u ulicama koje su nekad nosile ime Maršala Tita, na trgovima, ili u centralnim gradskim lokacijama, što je primećeno i u drugim gradovima u Srbiji (Đokić, Đorđević / Zorić 2018). Kako su robne kuće, tokom 60-ih i 70-ih godina, predstavljale tačku okupljanja i provođenja slobodnog vremena, proces izgradnje pratilo je i pretvaranje kolskih u pešačke ulice, kao što je bio slučaj u Somboru i Vranju (Istorijski arhiv „31 januar“ Vranje

Pozicija RK "Beograd" (autori)

1978, Istorijski arhiv „31 januar“ Vranje 1979). U slučaju Jagodine, ulica Maršala Tita predstavljala je jednu od važnijih saobraćajnica, te je zatvarana delimično, od Zavičajnog muzeja do Robne kuće, u letnjem periodu godine (Tasić 2015).

Osim pozicioniranja, važno je analizirati i kontekstualnost/akontekstualnost objekata RK „Beograd“ u svakom od gradova. Objekat robne kuće u Jagodini nastao je na trgu čije su okruženje činili objekti izgrađeni od kraja 19. do sredine 20. veka, od kojih se izdvaja Crkva sv. Petra i Pavla, delo poznatog arhitekta Svetozara Ivačkovića i objekat osnovne škole arhitekta Milana Zlokovića, u koji je nakon deset godina preseljena Gimnazija. Akontekstualnost se ogleda u činjenici da su glavne fasade robne kuće okrenute na drugu stranu trga, dok su na trgu ostavljene ekonomske fasade što pokazuje nerazumevanje značaja i karaktera javnog prostora. Nakon izgradnje RK „Beograd“ 1972/73. godine, u istom bloku 1978. godine, izgrađen je i hotel Jagodina, čime se uticalo na potpunu promenu morfoloških karakteristika trga, koja je zbog pozicije i gabarita objekata robne kuće i hotela ostala podeljena na dva dela: prvi, koji karakterišu skladno ukomponovani objekti i drugi koji karakterišu slobodnostojeće forme velikih gabarita (Đokić 2009). Za kontekst Vranja značajna je činjenica da se Vranje nalazilo pod Osmanskom imperijom sve do 1878. godine zbog čega se razvijalo kao naselje orijentalnog tipa. Na dijagramu 7 možemo uočiti kako se objekat RK „Beograd“ po svom gabaritu ne uklapa u karakter prostora u kome je nastao. Pored toga, nakon izgradnje objekta robne kuće zbog koje je porušeno 11 objekata i dodatnih 17 zbog ispravljanja ulice (Đokić, Đorđević / Zorić 2018), izgrađeni su i novi objekti poslovne, uslužne i stambene namene. U toku procesa izrade projekta, kroz studiju fasada, razmatrani su načini za uklapanje sa orijentalnim nasleđem, ali je na kraju ipak odlučeno da se fasadna platna urade u natur betonu. Funkcionalno i oblikovno drugačiji, svojom spratnošću i materijalizacijom predstavljali su kontrast u odnosu na postojeću fizičku strukturu grada, sa ciljem naglašavanja modernosti i prosperiteta socijalističke države, ali i usmeravanja svakog daljeg razvoja grada. U skladu sa tim, od investitora RK „Beograd“ i investitora Stambenih solitera, Direkcija za Urbanizam i komunalnu izgradnju opštine Vranje zahtevala je istovremenu predaju i usaglašavanje idejnih projekata u pogledu materijalizacije, odnosno korišćenja natur betona i opeke kao završne obrade (Istorijski arhiv „31 januar“ Vranje 1978).

U okruženju RK „Beograd“ u Somboru nalaze se objekti iz 18. veka (Crkva svetog Đorđa i Crkva svetog Trojstva) i stambeni i javni objekti iz 19. veka koji se

nalaze pod zaštitom. Iako su svi ovi objekti građeni u različitim stilovima – baroku, neoklasicizmu i neorenesansi –, oni predstavljaju jako i utvrđeno okruženje u kojem je trebala da bude izgrađena robna kuća. Objekat RK „Beograd“ u Somboru je izgrađen na mestu nekadašnje palate In Foro iz 1804. godine koja je bila pod zaštitom Zavoda za zaštitu spomenika kulture Vojvodine, a koja je nakon donošenja odluke srušena kako bi se na tom mestu izgradila robna kuća iako se samo 100 metara dalje nalazila lokacija iste veličine na kojoj je bila moguća izgradnja (Vrcelj 2015). Lučni elementi u prizemlju i blago smicanje fasadnih platna predstavljaju možda jedini pokušaj odnošenja prema nasleđu koji je, zbog netipičnih proporcija, morao da dobije ojačanje u vidu grede, čime je izgubio na jačini izraza. Ispitivanja uklapanja u istorijsko jezgro grada bila su predmet detaljnih analiza od kojih su dve date na slici 7, iako se finalno rešenje znatno razlikuje od prikazanih varijanti.

Značajno je naglasiti da je objekat robne kuće u Somboru jedini objekat takve forme, oblikovanja i materijalizacije u natur betonu u centralnom gradskom području, zbog čega je i zaštićen od strane Zavoda za zaštitu spomenika kulture. Idejni projekat za RK „Beograd“ u Somboru, podrazumevao je i izgradnju petospratnog administrativnog dela zgrade za koji nije dobijena dozvola (Istorijski arhiv Sombor 1961, Arhiv zavoda za urbanizam i komunalne delatnosti Sombora 1968), što je bio slučaj i sa zahtevom za nadogradnju.

Koliki je značaj objekata robnih kuća kao obeležja novog identiteta grada i simbola prosperiteta, svedoče i razglednice gradova iz tog perioda. Iako su RK „Beograd“ predstavljale ikone modernizacije gradova, one estetski nisu odgovarale kontekstu u kome su građene, te je o toj modernosti više govorilo ime, odnosno brend Robnih kuća „Beograd“ a ne forma objekata.

„Za nekoga sve, za svakoga po nešto“ pitanje prostornih funkcija sadržaja

Polazište da svi pojedinci imaju jednake potrebe rezultuje i masom istih proizvoda za sve, čime se postavlja kontekst kolektivnih potreba kao pogodan kontekst ekonomskog progresa kroz razvoj ubrzane masovne proizvodnje (Adorno / Horkheimer 1946). U ovako postavljenom proizvodno - potrošačkom sistemu, proizvod prestaje da bude rezultat zahteva kolektiva, već njen inicijator. Na globalnom nivou, uslov potrošnje nije potreba, već ponuda, čime proizvodno –

potrošački sistem nije više samo predmet ekonomije, već politike i ideologije. Tako, robna kuća predstavlja društveno ekonomski proizvod u funkciji ideologije, sa ciljem da ponudi ljudima sve što je njima potrebno, bez obzira na njihov materijalni status.

U objektima Robnih kuća „Beograd“ nudili su se proizvodi po najpovoljnijim cenama i uslovima prodaje i veoma širok asortiman robe od preko 100.000 artikala koji na ovim prostorima niko nije uspeo da dostigne, ni tada ni kasnije (Arhivska građa Udruženja akcionara Robnih kuća “Beograd” 2007).

Prema analiziranoj arhivskoj dokumentaciji, možemo videti da su *univerzalne robne kuće*¹ sadržale četiri osnovne prostorne funkcije: 1) *prodajni prostor industrijske robe široke potrošnje* – orijentisan ka glavnim pešačkim ulicama i trgovima, 2) *prodajni prostor prehrambene robe – samoposluga* – smešten u suterenu, 3) *magacinski prostor* i 4) *prostor za administraciju i pomoćne prostorije* smešteni u tehničkom bloku. U prizemlju se nalazila tekstilna galanterija, trikotaža, parfimerija i nakit, duvan, suveniri, papirna galanterija i igračke, na prvom spratu metraža, konfekcija, obuća, kožna galanterija, tepisi, podolit, dekoracija i posteljina, dok se na drugom spratu nalazio nameštaj, bela tehnika, elektro galanterija, muzički instrumenti, staklo, porcelan, metalna galanterija, auto delovi i slično.

Okosnicu prodaje činile su odevna konfekcija (sa trikotažom i metražom) i obuća i kožna galanterija dok je, usled smanjenja radne nedelje na pet radnih dana i povećanja slobodnog vremena, neprestani rast prodaje pokazivala prodaja igračkaka, parfema, sportske i kamp opreme. U konstantnom opadanju su bili nameštaj i podne obloge (Arhivska građa Udruženja akcionara Robnih kuća “Beograd” 2007) što se može povezati sa činjenicom da je do kraja osamdesetih opala masovna izgradnja stanova pod premisom egalitarizma i besklasnog društva. Projektnim zadatkom je pored prodaje, bilo predviđeno da poslovno kancelarijski prostor sadrži servis za krojenje, servis za radio i tv, kao i stolarsku radionicu (Istorijski arhiv „31 januar“ Vranje 1978, Istorijski arhiv Jagodina 1971), odnosno menjačnicu i prostor za izdavanje kredita (Istorijski arhiv „31 januar“ Vranje 1978). Na taj način, koncept robne kuće pružao je sve potrebne usluge „potrošačima” omogućavajući konstantan prihod i poverenje kupaca.

O uspešnosti koncepta robnih kuća i ostvarenom poverenju govori i podatak da je

Radio Televizija Srbije 2009. godine preuzela slogan Robnih kuća „Za nekoga sve, za svakoga po nešto“ za objašnjenje čitavog fenomena popularne kulture nastale na prostorima Balkana tokom 60ih. Sa druge strane, u savremenom kontekstu, isti ovaj slogan preuzela je i manifestacija 11. Noći muzeja, 2014. godine, sa namerom da ostvari raznovrsnu ponudu kao odgovor na pluralizam vrednosti koji karakteriše postmoderni društvo.

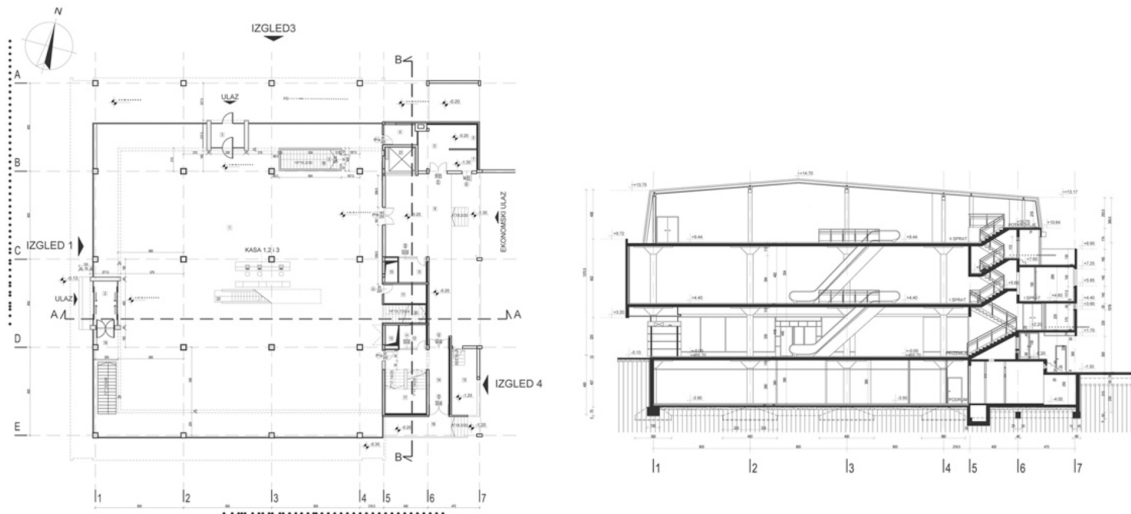
Ovo tumačenje sa savremene pozicije predstavlja potpuni kontrast od originalnog značenja ovog slogana – tada su isti proizvodi nametali kolektivnu potrebu, dok je danas različitost proizvoda inicirana mnoštvom individualnih potreba.

„Od igle do lokomotive“ pitanje univerzalnosti prostora

Veliki diverzitet i asortiman robe koji je podrazumevan ovim sloganom ostavio je značajne uticaje na oblikovanje i konstrukciju RK „Beograd“.

Ukoliko govorimo o osnovnim dimenzijama možemo videti da se površina osnove kretala od 1600 m² u Somboru ((40+44)/2 x 40 m), 1150 m² u Vranju (32x36 m) do 1400 m² u Jagodini (35x40 m). Programskim zadatkom je bilo definisano da se preglednost prostora reši sa što manje stubova da bi bio jedinstven i pregledan. Razmak stubova nije smeo da bude manji od 8m što je primenjeno na svim rešenjima robnih kuća, a u Jagodini je raster stubova čak 12x12 m.

Raspon stubova, određena spratna visina i zadovoljavanje potrebnog opterećenja zahtevao je i određeni tip tavanice. Iz tog razloga je u Vranju primenjena pečurkasta tavanica dok je u Jagodini primenjena krstato-armirana ploča 6x6 m, razapeta između primarnih i sekundarnih greda. U odnosu na spratne visine, u Vranju je bruto spratna visina iznosila 4.40 m, u Jagodini i Somboru 5 m. Usled postojanja kompletne projektne dokumentacije u Vranju, uvideli smo da je korisno opterećenje tavanice korišćeno u proračunu 450 kg/m². Ukoliko se uporedi sa JUS standardima koji su važili u tom periodu, ovo opterećenje odgovara opterećenju platformi staničnih i peronskih prostora železničkih stranica i pozorišnih bina. Dodatno, raspon 8x8 m i debljina armirano betonske ploče od 22 cm po konstruktivnim karakteristikama odgovara garaži koja se nalazi u neposrednoj blizini (Đorđević 2015). Ovde se još jednom vraćamo na činjenicu da je konstrukcija zaista projektovana da izdrži „lokomotivu“.

Osnova i presek robne kuće u Vranju (Glavni projekat, 1978)

Detalji fasade robnih kuća u Vranju, Jagodini i Beogradu (autori)

Zbog kompletne fokusiranosti na „robu široke potrošnje“ robne kuće su bile koncipirane kao potpuno zatvoreni prostori okrenuti ka unutrašnjosti. Čak je i prizemlje, koje je nazivano „transparentnim“ bilo transparentno po materijalizaciji, ali ne i po svojoj suštini, jer nije pokazivalo dalje od robe u izlogu. Takav način otvaranja prizemlja je nastojao da privuče kupce, a etažni zatvoreni introvertni deo da ih zadrži. Iz tog razloga, moguće je pratiti potragu za racionalnim argumentima koji su ovakvu odluku opravdavali. Na primer, u Jagodini je to učinjeno „zbog bolje termoizolovanosti objekta i smanjenja utroška energije za rashlađenje i grejanje prodajnog prostora“, što je proizvelo obimne zidove na etažama koji su puni i zatvoreni.

U odnosu na koncepciju zatvorenosti, spoljašnji zidovi su kao završnu obradu imali natur beton ili opeku, ali su se ostali slojevi razlikovali. Tako je u Jagodini zid od šupljeg bloka debljine 30 cm, termoizolacije i opeke. U Vranju je spoljašnji zid sastavljen od opeke 12 cm, termoizolacije - poliuretana 3 cm i armiranog betona od 8 cm i to tako da je armirani beton završna obloga. Usled važeće zakonske regulative, svaka rekonstrukcija bi zahtevala da se termoizolacija poveća na minimum 10 cm, jer ne prolazi standarde energetske efikasnosti. Uz ovu činjenicu, važno je naglasiti i izrazito otežanu mogućnost kreiranja novih otvora na fasadi.

Iako je konzumerizam i ovakav vid prodaje ostavio značajan uticaj na konstrukciju, važno je istaći da ovakav koncept robne kuće i dalje postoji u savremenom kontekstu jer pod ovim sloganom živi velika internet robna kuća //www.odigledolokomotive.rs/.

„Trgovina koja misli na vas“

Konzumerizam, nastankom u kontekstu globalnog društva i masovne proizvodnje koja guta pojedinca, kreira kulturološki mikrokosmos koji prezentuje čoveka kao sopstveni model, gde stanovnici, kako kao proizvođači, tako i kao konzumenti, postaju deo u potpunosti osmišljenog prostorno-vremenskog sistema, organizovanog društva (Adorno / Horkheimer 1946). Vizuelne manifestacije poput filmova i fotografije postaju dovoljno rasprostranjeni proizvodi u funkciji ideologije koja reklamira i opravdava masovno dejstvo sistema. Estetika dobija ulogu da potencijalne nedostatke prezentuje kao prednosti sistema, čime ubeđivačka

moć jača do kreiranja kulture života i ponašanja društva. Tako, uticaj zapadne demokratije tokom šezdesetih godina u Jugoslaviju plasira i poimanje slobode kroz osmišljavanje radnog i slobodnog vremena i raznovrsnost izbora proizvoda. Pre svega načinom na koji je predviđeno da je potrošači doživljavaju, a zatim i sopstvenim sadržajem, robna kuća nudi slobodu kroz otvoreno plasiranje izbora svega na jednom mestu.

Prostorno je koncipirana tako da u nivou javnog prostora ima galerijsku funkciju, ostvarenu kroz izloge orijentisane ka pešačkim ulicama, sa ciljem da kupce privuče. Time se pitanje slobode izbora ogleda i kroz omogućavanje slobodnog gledanja u izlog, što je u slučaju robne kuće u Vranju i Jagodini postignuto dubinom izloga od 2.00 m, a u Somboru 1.85m. Sa druge strane, sam prodajni prostor osmišljen je u potpunosti u skladu sa predviđenim ponašanjem kupca i podređen nesmetanom odvijanju izbora i kupovine, kao i tome da se sam potrošač oseća slobodno i lagodno. Stoga je kupoprodajni prostor osmišljen kao jedinstven, saglediv i oslobođen pregrada. Radi lakšeg snalaženja i sagledivosti, projekti robnih kuća definišu i poziciju stepeništa-eskalatora na pogodnom mestu, u centralnom delu, kako bi bilo lako uočljivo. Prodaja se vrši po sistemu samoizbora, bez posredstva prodavca između kupca i robe (projektni zadaci Vranje i Jagodina). Kroz ovaj koncept samousluživanja i samoizbora konzumerizam postaje obeležje tumačenja slobode perioda socijalizma, što današnji sistem odvijanja kupoprodaje dovodi u pitanje. U vremenu kada tumačenje slobode gubi smisao ako je ona ponuđena i za sve ista, primat preuzimaju kako pojedinačne radnje slobodno raspoređene u gradskim jezgri, tako i tržišni centri ogromnog kapaciteta na gradskim periferijama. Ovakvi uslovi današnjice problematizuju smisao objekata Robnih kuća, ali i ideologije čije su obeležje.

Diskusija / Sinteza

Nakon izvršene analize, moguće je uspostaviti aspekte posmatranja u okviru četiri data slogana u cilju sprovođenja komparativne analize, u odnosu na koju će se posmatrati uticaj konzumerizma na pozicioniranje, funkciju, oblikovanje i konstrukciju objekata RK „Beograd“. Analiza treba da prikaže sličnosti i razlike između odabranih primera robnih kuća kako bi se ispitao stav posmatranja ovih objekata kao posebne forme Jugoslovenskog prodajnog prostora u konceptualnom i tipološkom smislu, o kome se u literaturi često govori (Markovic / Pesic 2013).

Ovaj sintezni prikaz i izvedeni zaključci ne služe kao generalizovana teorija, već imaju za cilj da otvore diskusiju i predlože set kriterijuma koji će služiti za analizu ostalih objekata RK "Beograd".

	Elementi	RK "Beograd" Vranje	RK "Beograd" Jagodina	RK "Beograd" Sombor
Osnovni podaci o objektima	Godina projektovanja	1972., (1978. dogradnja)	1971.	1961 - 68.
	Godina izgradnje	1977 - 1979.	1973.	1969.
	Arhitekta	Projektni biro „Arhitekt“Beograd, projektant: dipl.inž .arh. D. Petković, Odgovorni proj. konstrukcije. dipl.inž.arh. Miodrag Hrkalović	Projektni biro „Srbija“ Beograd, Odgovorni projektant: dipl.inž.arh. M.Bojović	Odgovorni projektant: dipl.inž. arh. G. Kordić
	Investitor	RK „Beograd“	RK „Beograd“	RK „Beograd“
	Izvođač radova	GP „Jedinstvo“	GP „Jedinstvo“	Nepoznato
	Spratnost	P+2	P+2+2PS	P+1
	Krov	Kos krov – 5% (nadogradnjom izgubljen ravan krov)	Ravan krov - prohodan	Ravan krov - prohodan
Pitanje masovne kulture i potrebe za modernošću	Pozicija izgradnje objekta	Ugao ulice Maršala Tita i B. Stankovića	Ugao ulice Maršala Tita i S. Đurđević	Ugao ulice Maršala Tita i Trga Oslobođenja
	Nivo uticaja na postojeću fizičku strukturu	Rušenje 11 objekata, dodatnih 17 zbog ispravljanja ulice	Rušenje 17 objekata – od toga 5 zbog parking mesta	Rušenje palate In Foro iz 1804.godine
	Uticaj na pretvaranje pešačkih u kolske ulice	Da	Uslovno, tokom sezone	Da

	Uticaj na izgradnju drugih objekata u neposrednom okruženju	Stambeni soliter P+8	Hotel Jagodina – 1978.	Nije dobijena dozvola za nadogradnju RK
	Primenjeni konstruktivni sitem	AB skeletna konstrukcija + čelična konstrukcija dogradnje	AB skeletna konstrukcija	AB skeletna konstrukcija
	Primenjeni materijali	Natur beton i opeka	Natur beton i opeka	Natur beton
Pitanje prostornih funkcija i sadržaja	Funkcija	Univerzalna robna kuća	Univerzalna robna kuća	Univerzalna robna kuća
	Površina prodajnog prostora industrijske robe	1550 m ²	2551 m ²	1600 m ²
	Površina prodajnog prostora prehrambene robe	250 m ²	288 m ²	Nepoznata kvadratura
	Odnos industrijske i prehrambene robe	6:1	8:1	Nepoznato
	Dodatne funkcije	Tv i radio servis, krojačka, stolarska radionica, izdavanje kredita i menjačnica	Tv radio servis, krojačka, stolarska radionica	Nepoznato
Pitanje univerzalnosti prostora	Površina osnove	1150 m ² 32x36 m	1400 m ² 35x40 m	1600 m ² (40+44)/2x40 m
	Raster stubova	8x8 m	12x12 m	8x8 m
	Dimenzije stubova	AB 45x45 cm i čelični 20cm ² [profila	AB 50x50 cm	AB 50x50 cm
	Vrsta tavanice	Pečurkasta tavanica	Krstato armirana ploča 6x6 m	Nepoznato
	Temelji	Temelji samci, dimenzija 3x3 i 4,5x4,5 m	Temelji samci, dimenzija 3.2x3.2 i 4,85x4,85 m	Nepoznato
	Bruto spratna visina	4.2 m	5 m	5 m

	Spoljašnji zid	12 cm opeka + 3 cm poliuretana u funkciji termoizolacije + 8 cm AB (AB završna obrada)	30 cm šuplji blok + termoizolacija + opeka	AB završna obrada (slojevi nepoznati)
Pitanje pozicije potrošača	Pozicija stepeništa/ eskalatora	Centralna	Centralna	Centralna
	Orijentacija izloga u odnosu na pešačke ulice	Prema pešačkim ulicama – sa tri strane objekta	Prema pešačkim ulicama – sa tri strane objekta	Prema pešačkim ulicama – sa dve strane objekta
	Dubina izloga	2 m	2 m	1.8 m
	Princip samousluživanja i samoizbora	Da	Da	Da

Na osnovu analize, možemo zaključiti da su objekti RK “Beograd”, kao najmoderniji objekti u trenutku svog nastajanja, pozicionirani u ulicama koje su nosile naziv Maršala Tita sa ciljem da prikažu modernost i napredak države ali i Titovog režima uopšte. RK “Beograd” su podrazumevale prekid sa istorijom grada u kome su nastajale, o čemu svedoči izražena akontesktualnost. Ona se posmatra kroz neuklapanje u gradsku matricu kao i razlikovanje po pitanju tipologije, oblikovanja, konstrukcije i materijalizacije u odnosu na tradicionalne sisteme građenja i lokalni kontekst, bio on pod uticajem orijentalne arhitekture ili austougarskog nasledja. Dakle, sa jedne strane, one su predstavljale prekid sa istorijom dok su sa druge strane inicirale i uslovljavale svaki dalji, “moderni” razvoj gradova (izgradnje stambenih solitera, hotela i novih gradskih centara) čime su uticale na razgrađivanje centralnih gradskih prostora u gradovima srednje i male veličine u Srbiji. Pored toga, zajedno sa procesom urbanizacije, robne kuće su, kao prostori svakodnevnice, podrazumevale okupljanje velikog broja “potrošača”, čime su uslovile i pretvaranje kolskih u pešačke ulice koje su svoju funkciju zadržale do danas. Izlozi su bili orijentisani ka svim pešačkim ulicama i podrazumevali dubine do 2m, iza čega su se nalazili pokretni paneli. Tako, potrošačima van objekta je nuden pogled i pravo na izlog, dok je pogled potrošača unutar objekta tamo i ostajao bez postojanja vizuelnog kontakta sa okruženjem.

Poređenjem tri objekta RK “Beograd” možemo videti da su one sadržale raznovrsnu i univerzalnu ponudu artikala, ali i sadržaje koji nisu karakteristični za

savremene šoping molove ili robne kuće, niti nešto što je razmatrano i zadržano tokom rekonstrukcija ovih objekata. Ponuda popravke starog/neodgovarajućeg i kupovine novog je upravo nešto što je ovaj koncept podrazumevao i nešto zbog čega su RK „Beograd” predstavljale uspešan ekonomski model koji je promovisao tadašnje egalitarno društvo. Potreba za kreiranjem univerzalne ponude proizvela je konstruktivna rešenja tavanica koje mogu da prime ogromna opterećenja i zidova koje karakteriše nepostojanje otvora. Ovakvo koncipiranje omogućava različite adaptacije i rekonstrukcije – dodavanja elemenata na datu konstrukciju, ali ne i oduzimanja – nemogućnost kreiranja otvora. Takođe vidimo i postojanje raznih načina da se dodatno podstakne trgovina – postavljanje eskalatora na centralnoj poziciji (sama vožnja eskalatorima je primer kako robna kuća misli na vas) kao i kreiranja nadstrešnica velikih dubina kako bi se omogućio zaklon od vremenskih nepogoda potrošačima koji za to vreme mogu da razgledaju robu u izlozima. Tako, ne samo da je trgovina mislila na vas, nego ste i vi mislili na trgovinu.

Iako možemo da zaključimo da su u ideološkom, ekonomskom i programskom smislu objekti RK „Beograd” slični, u pogledu estetike oni se razlikuju. Kao nosioca modernosti i savremenosti, svaki objekat odlikuje jedinstven formalni izraz, koji se kreće od potpune apstraktnosti i jednostavnosti do strukturalne ekspresivnosti forme. Mogu se izdvojiti dva bitna kriterijuma prema kojima možemo uporediti formu analiziranih objekata i to volumetrijsku kompoziciju i čitljivost konstrukcije na fasadi.

Objekat RK „Beograd” u Jagodini odlikuje strukturalnost i na nivou volumena i na nivou fasade. Volumetrijska kompozicija objekta razvija se stepenasto po spratovima, izuzev prizemlja koje je uvučeno. Fasada objekta materijalizovana je u natur betonu i opeci, pri čemu su betonski delovi specifično oblikovani prateći projekciju primarne konstrukcije na fasadi, dok se opeka koristi za materijalizaciju ispune. Profilirani betonski detalji nalaze se na krajevima grednih nosača, koji su konzolno prepušteni kako bi se formiralo natrkiveno prizemlje. Fasada prizemlja je u potpunosti u staklu, pri čemu su stubovi sakriveni povlačenjem u unutrašnjost objekta. Čitljivošću i transfiguracijom horizontalne gredne konstrukcije na fasadnom platnu i hijerarhijom u materijalizaciji formirana je jedinstvena ekspresivnost u estetici objekta RK „Beograd” u Jagodini.

Objekat robne kuće u Somboru čini jedinstveni, netransparentni volumen prvog sprata, ispod koga se nalazi blago uvučeno prizemlje sa izlog-staklima. Za razliku

od objekta u Jagodini, kod objekta u Somboru strukturalnost je naglašenija na fasadi prizemlja, dok je volumen prvog sprata kompaktnije i svedenije forme. Stubovi i lučni nosači vidljivi su u prizemlju, dok se na fasadi prvog sprata daje naznaka njihove pozicije u vidu prekida i blagog lomljenja fasadnog platna. Na taj način formirana je volumetrijska kompozicija koja simulira da je objekat sačinjen iz više malih volumena, umesto jednog monolitnog. Takođe, kako je u materijalizaciji korišćen samo natur beton, čitava strukturalnost u estetici objekta proizilazi iz aspraktnosti fasade sprata i ekspresivnosti fasade prizemlja.

Objekat RK „Beograd“ u Vranju, sa druge strane, predstavlja jedinstveni volumen, u kom su objedinjena dva sprata, dok su prizemlje sa izlogom i polu-sprat sa krovom blago uvučeni. Za razliku od prethodna dva objekta, na primeru Vranja čitljivost primarne konstrukcije nije iskorišćena kao element za oblikovanje fasade. Fasadna platna rešena su iz jedinstvenih ravni, koje se prekidaju na uglovima, što je oblikovno postignuto uvođenjem prozora. Materijali su upotrebljeni hijerarhijski, ali ne kako bi se razdvojili noseći od nošenih elemenata konstrukcije, kao što je bio slučaj u Jagodini, već da bi se naglasila volumetrijska kompozicija objekta. Uvučeni delovi na krovu materijalizovani su u opeci, dok su fasadna platna izvedena u natur betonu. Prema tome, jedinstvena estetika robne kuće u Vranju proizilazi iz jednostavnosti volumetrijske kompozicije i odsustva strukturalnosti kao motiva u oblikovanju fasadnih površina.

Introvertni karakter objekata, gde je kupoprodaja predstavljala osnovnu aktivnost, uticao je na to da fasadna platna budu glavni tektonički elementi za definisanje jedinstvene formalne ekspresije. Upravo u domenu fasade možemo da razlikujemo tri različita pristupa po pitanju oblikovanja: naglašenu strukturalnost fasade kod objekta u Jagodini, delimičnu strukturalnost fasade kod objekta u Somboru i potpunu apstraktnost fasade kod objekta u Vranju.

Zaključak

Nakon diskusije možemo zaključiti da robna kuća, sama po sebi, predstavlja proizvod kulture konzumerizma i ideologije socijalizma. Svojom oblikovnošću, vizuelnim karakterom i pozicijom predstavljala je manifestaciju modernosti, težnje savremenom društvu i prosperitetu, težnju slobodi pristupa i korišćenja, obeležje jednakosti svih korisnika. Svojim sadržajem predstavljala je ponudu slobode izbora, prisus-

tvo svega na jednom mestu, što je prostornim konceptom i opravdavala – dajući potrošačima sagledivost prostora, slobodu kretanja i samostalnog izbora. I pored toga, možemo da zaključimo da je svaka od robnih kuća formirana kao jedinstvena, gotovo ikonična forma, koja ima za cilj da svojom jedinstvenom estetikom i odnosom prema kontekstu bude u službi potrošačke kulture. Iz tog razloga, može se govoriti o konceptualnom univerzalnom modelu RK „Beograd“, ali ne i o univerzalnoj estetici i prepoznatljivosti ovih objekata. Objekte RK „Beograd“ ne odlučuje autentični i jasan arhitektonski izraz. Mogući uzrok ovakve situacije možemo tražiti i u broju objekata koji su investitori gradili, što je stvaralo razliku u posvećenosti projektovanju individualnih objekata ali i arhitekata koji su bili angažovani. Zbog toga, objekti RK „Beograd“ ostaju u centralnim gradskim područjima malih i srednjih gradova u Srbiji prepoznatljiviji, više po memoriji mesta, sloganima i logou Robnih Kuća „Beograd“ nego po svojoj arhitekturi.

Ipak svi analizirani objekti, doživeli su sličnu sudbinu, jer sada, u vremenu pluralističkog postmodernog društva, sa potpuno drugačijim poimanjem slobode, kulture, izbora ponašanja i življenja, ostaju žrtve nepredvidivih budućih promena. U vremenu drugačijeg poimanja i funkcionisanja trgovine ostaju na centralnim pozicijama, ali sa marginalizovanim funkcijama. Kao takve, građevine robnih kuća su obeležje jednog vremena i ideologije koja je još uvek nedovoljno poznata. Dalja istraživanja ideološkog značenja konzumerizma za pozicioniranje, funkciju, oblikovanje i konstrukciju robnih kuća, ne samo da mogu pomoći u kreiranju drugačijeg pristupa u savremenom kontekstu, već podstaći da se u odnosu na konstruktivne karakteristike ispita mogućnost prenamene i da im se u odnosu na istraživanja, vrati stari značaj za društvo i grad, ili jednostavno da im se pronađe novi.

Napomene

[1] U projektnim zadacima za izgradnju RK „Beograd“, namena objekta je bila definisana kao univerzalna robna kuća za prodaju industrijske i prehrambene robe široke potrošnje” (Arhiv grada Vranja, 1978 | Arhiv grada Jagodine, 1971).

Arhivska građa

Istorijski Arhiv „31 januar“ Vranje:

“Glavni projekat Robne Kuće „Beograd“ u Vranju.” Vranje, 1978.

“Projekat Robne Kuće „Beograd“ - Arhivska građa deo 1979.god u Vranju.” Vranje, 1979.

Istorijski arhiv Jagodina:

“Glavni projekat Robne Kuće „Beograd“ u Jagodini.” Jagodina, 1971.

Istorijski arhiv Sombor:

“Idejni građevinski projekat, broj 321/61.” Sombor, 1961.

“Izgledi robne kuće u Somboru, broj 769/62.” 1961.

Arhiv zavoda za urbanizam i komunalne delatnosti Sombora:

“Predlog uže lokacije za izgradnju robne kuće – preduzeće Robnih kuća “Beograd”.” 1968.

Bibliografija

Adorno, Theodor, and Max Horkheimer. “The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception.” *Media and cultural studies*, 1946.

Anđelić, Luka. *Ušpon i pad giganta*. Beograd: Mrlješ, 2003.

Arhivska građa Udruženja akcionara Robnih kuća “Beograd”. “Slučaj robnih kuća “Beograd”.” Edited by Bojan Mitrović. Beograd, 2007.

Đokić, Vladan. *Urban typology: city square in Serbia*. Belgrade: University of Architecture, Faculty of Architecture, 2009.

Đokić, Vladan, Aleksandra Đorđević, and Ana Zorić. “Department store’s role in modernization and “demodernization” of city centers in ex-Yugoslavia.” *25th ISUF International Conference*. Krasnoyarsk: Siberian Federal University, 2018.

Đorđević, Dragan, interview by Ana Zorić and Aleksandra Đorđević. *Idejni projektant rekonstrukcije centralne gradske zone Vranje* (Jun 30, 2015).

Markovic, Iva, and Mladen Pesic. “Architecture Representation of the Socialist Consumerist Society: “Department Store Belgrade” in the Self Governing Socialism .” *AE..Revista Lusofona de*

Arquitectura e Educacao n8-9, 2013: 265-279.

Tasić, Teodora, interview by Ana Zorić and Aleksandra Đorđević. *Inženjer arhitekture iz Jagodine* (Avgust 27, 2015).

Turato, Idis. *Grad, Luka, Shopping*. Mart 15, 2015. <http://www.idisturato.com/2015/03/15/grad-luka-shopping/> (accessed Jun 22, 2015).

Vrcelj, A, interview by Aleksandra Đorđević and Ana Zorić. *Zaposlena u Javnom preduzeću za prostorno i urbanističko planiranje i zaštitu spomenika kulture* (Avgust 25, 2015).

Vučetić, Radina. *Koka-kola socijalizam. treće izdanje*. Beograd: Službeni glasnik, 2015.

CIP- Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије

72(497.11)"1945/..."(082)

624.07(497.11)"1945/..."(082)

72.012.4(497.11)"1945/..."(082)

Na međi umetnosti i inženjerstva : studije o posleratnoj arhitekturi u Beogradu i Srbiji / [urednik Luka Skansi]; [fotografije Roberto Conte ... [et al.]]. - Beograd : Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, 2021 (Beograd : Službeni glasnik). - 299 str. : ilustr. ; 20 x 20 cm

Radovi na srp. i hrv. jeziku. - Tiraž 250. - Str. 4-6: Predgovor / Vladan Đokić, Ana Nikezić. - Napomene i bibliografske reference uz radove. - Bibliografija uz većinu radova. - Summaries.

ISBN 978-86-7924-249-5

a) Архитектура - Србија - 1945- - Зборници b) Архитектонске конструкције - Србија - 1945- - Зборници v) Грађевинске конструкције - Србија - 1945- - Зборници

COBISS.SR-ID 37227785